

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת צו ושבת זכור, תשע"א
מספר 907

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יוסף ואסתר במגילת ההסתר¹

כבר עמדו חכמינו על הדמיון הסגנוני והענייני המפתיע בין סיפור עליית יוסף לכס השלטון במצרים ובין עליית אסתר לכס המלכות בשושן מלבד הקשר הגניאלוגי ביניהם:

"וַיְהִי כְּדַבְּרָה אֶל-יוֹסֵף וְגו' (בר' לט:י) – ר' יודן בשם ר' בנימין בר לוי: בני רחל ניסן שוה וגדולתן שוה; ניסן שוה – "וַיְהִי כְּדַבְּרָה אֶל-יוֹסֵף יוֹם יוֹם", "וַיְהִי [בְּאֶמְרָם] כְּאֶמְרָם אֵלָיו יוֹם יוֹם" (אס' ג:ד); "וְלֹא-שָׁמַע אֱלִיָּהּ" (בר' לט:י), "וְלֹא שָׁמַע אֱלִיהֶם" (אס' ג:ד); גדולתן שוה – "וַיִּסַּר פְּרַעֲהַ אֶת-טַבַּעְתּוֹ" וְגו' (בר' מא:מב), וכת' "וַיִּסַּר הַמֶּלֶךְ אֶת-טַבַּעְתּוֹ [אֲשֶׁר הֶעֱבִיר מִמֶּמֶן] וַיִּתְּנָהּ לְמַרְדֳּכָי" (אס' ח:ב).²

הטבלה המובאת להלן מראה את היקף הדמיון הסגנוני:

אסתר	יוסף
ג:ד: וַיְהִי כְּאֶמְרָם אֵלָיו יוֹם יוֹם וְלֹא שָׁמַע אֱלִיהֶם.	בר' לט:י: וַיְהִי כְּדַבְּרָה אֶל-יוֹסֵף יוֹם יוֹם וְלֹא שָׁמַע אֱלִיָּהּ לְשָׁכַב אֶצְלָהּ לְהִיּוֹת עִמָּה.
ח:ב: וַיִּסַּר הַמֶּלֶךְ אֶת-טַבַּעְתּוֹ אֲשֶׁר הֶעֱבִיר מִמֶּמֶן וַיִּתְּנָהּ לְמַרְדֳּכָי.	מא:מב: וַיִּסַּר פְּרַעֲהַ אֶת-טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל-יַד יוֹסֵף.
ו:ט: וַהֲלַבִּישׁוּ אֶת-הָאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ.	מא:מב: וַיִּלְבַּשׂ אֹתוֹ בְּגָדֵי-שֵׁשׁ וַיִּשֶׂם רֶכֶד הַזָּהָב עָלָיו צִנְאוֹרוֹ.
ו:ט: וַהֲרַפִּיבֵהוּ עַל-הַסּוּס בְּרַחוּב הָעִיר.	מא:מג: וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמַרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר-לוֹ.
ו:ט: וַקְּרָאוּ לְפָנָיו כָּכָה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ.	מא:מג: וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אַבְרָהָם וְנַתַּן אֹתוֹ עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרָיִם.
ב:ז: וַהֲנַעֲרָה יַפֶּת-תֹּאֵר וְטוֹבַת מְרָאָהּ.	לט:ו: וַיְהִי יוֹסֵף יָפֶה-תֹּאֵר וְיִפָּה מְרָאָהּ.
ה:ב: וַיְהִי כִּרְאוֹת הַמֶּלֶךְ אֶת-אֶסְתֵּר... נִשְׂאָה חַן בְּעֵינָיו.	לט:ד: וַיִּמְצָא יוֹסֵף חַן בְּעֵינָיו.
ב:ג: וַיִּפְקֹד הַמֶּלֶךְ פְּקִידִים בְּכָל-מְדִינֹת מַלְכוּתוֹ.	מא:לד: יַעֲשֶׂה פְּרַעֲהַ וַיִּפְקֹד פְּקִידִים עַל-הָאֶרֶץ.
ב:ג: וַיִּקְבְּצוּ אֶת-כָּל-נַעֲרֵה-בְּתוּלָה טוֹבַת מְרָאָה אֶל-שׁוּשַׁן הַבֵּיתָה אֶל-בֵּית הַנָּשִׁים אֶל-יַד הַגָּאֹן... שִׁמְרֵן הַנָּשִׁים.	מא:לה: וַיִּקְבְּצוּ אֶת-כָּל-אֶחָד הַשָּׂנִים הַטּוֹבוֹת הַבָּאֹת הָאֵלֶּה וַיִּצְבְּרוּ-בָּרַחַת יַד-פְּרַעֲהַ אֶכָּל בְּעָרִים וְשִׁמְרוּ.
ב:ד: וַיִּיטֹב הַדְּבָר בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ.	מא:לז: וַיִּיטֹב הַדְּבָר בְּעֵינֵי פְּרַעֲהַ.
ב:יב: כִּי פֶן יִמְלְאוּ יָמֵי מְרוֹקִיָּהֶן.	ג:יב: כִּי פֶן יִמְלְאוּ יָמֵי הַחַנְטִים.
ז:טז: וַכֹּאשֶׁר אֲבַדְתִּי אֲבַדְתִּי.	מג:ד: וְאַנִּי פֹאֲשֶׁר שָׁכַלְתִּי שָׁכַלְתִּי.
ח:ו: כִּי אֵיכָכָה אוֹכַל וְנִרְאִיתִי בְּרַעֲהַ אֲשֶׁר-יִמְצָא אֶת עַמִּי וְאֵיכָכָה אוֹכַל וְנִרְאִיתִי בְּאֶבְדֵּן מוֹלְדְתִּי.	מד:לד: כִּי-אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל-אָבִי וְהַנְּעַר אֵינְנוּ אִתִּי פֶן אֲרָאָה בְּרַעֲהַ אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת-אָבִי.

¹ כינוי זה מתאים למגילת אסתר, שבה נעדר שם ה', ועל פי דברי חז"ל (חולין קלט ע"ב): אסתר מן התורה מנין? "וְאֵנֹכִי הַסֵּתֵר אֶסְתֵּיר" (דב' לא:יח).

² לפי הנוסח בבואשית רבא (מהד' תיאודור-אלבק פרשה פז, י ד"ה ויהי כדברה). נושא זה טופל כבר בכמה מקומות, ביניהם ספרו של ג"ח כהן, עיונים בחמש המגילות, ירושלים תשס"ו, בפרק "אסתר המלכה בעקבות יוסף הצדיק", ע' 311-316. ביבליוגרפיה בנושא מגילת אסתר בכללה מובאת שם בהרחבה.

הדמיון הענייני ברור מאוד לפי הטבלה ואינו צריך הבהרה, אבל יש מקום להציג את ההבדל העיקרי בין שני הסיפורים – האווירה האחרת שמאפיינת כל אחד מהם: עלילת יוסף במצרים מתוארת בסגנון רציני, לעתים אף חמור סבר, ואילו במגילת אסתר "ההומור מופיע בהתמדה לכל אורך היצירה. החיבור לא רק לועג למלך האוויל, חסר האחריות והמפוזר, לא רק מתאר בארסיות את השר המנופח, בעל שיגעון הגדלות; לא רק מלא גוזמאות והפרזות, כגון המשתה בן 180 הימים, 127 מחוזות האימפריה הפרסית, שנה שלמה של טיפולים קוסמיים ועץ תלייה בגובה חמישים אמה (כ-25 מטר), אלא גם שב ומוסיף הערות שנונות, לפעמים במקומות בלתי צפויים".³

אם האווירה כה שונה, מה הטעם ליצירת הרמזים כה רבים במגילת אסתר לסיפור יוסף? מדוע היה הדבר חשוב למחבר?

הביקורת הלעגנית במגילה על הרשות השלטת עלולה הייתה להביא למסקנה שהאנרכיה עדיפה, או ששלטון מלוכני הוא רעה חולה שיש להימנע ממנה בכל מחיר. ולא היא: סיפור יוסף הוא דוגמה לשלטון אחראי שמנצל את כוחו כדי לדאוג לרווחת האזרחים ומונע אסון כבד. אף הטוטליטאריות של המלך, שפועל ללא כל צורך להסביר ולנמק את צעדיו, מוצגת באור חיובי בסיפור יוסף; כאשר המלך מוצא את האדם הראוי, יש בכוחו להתעלם מנוקשות הריבוד החברתי ומסטיגמות לא מוצדקות ולהעלות עבד מחונן מבור הכלא אל רום השלטון לטובת כל הממלכה.

אנו מדמים לעצמנו את מלכות שמים מעין המלכות האנושית, ואם מלך בשר ודם יכול לנצל את עצמתו בחכמה, על אחת כמה וכמה מלך מלכי המלכים, שפועל במחשבה תחילה בכל עת ובכל זמן. הרמזים הרבים לסיפור יוסף מזכירים אמת זו גם באירועים הפרועים, כביכול, במגילת אסתר!

לבד מזה ההקבלה לסיפור יוסף מספקת אמירה מפורשת שאכן, ביסוד כל התרחשות היסטורית יש תכנית מכוונת של מי ש"לֹוּ נִתְּכֵנוּ עֲלֵלוֹת" (שמ"א ב: ג). דבר זה נאמר חד-משמעית בסיפור יוסף, וכיוון שיש מקבילות ענייניות וסגנוניות כה רבות בין סיפור יוסף לסיפור אסתר, אין סיבה מדוע רעיון כה מרכזי בסיפור אחד יחסר מן הסיפור השני, אף שלא נמצאה לו הקבלה סגנונית. ואכן, ההקבלה הרעיונית קיימת, אלא שהיא מופיעה ברמז, כמתבקש מאופי סיפור מגילת אסתר, שאינו מזכיר במפורש את התערבות ה':⁴

אסתר	יוסף
ד יד: פִּי אִם-הִתְרַשׁ תְּחַרְשִׁי בְּעַת הַזֹּאת רְחוֹם וְהִצֵּלָה יַעֲמֹד לַיהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר... ⁵ וְמִי יוֹדֵעַ אִם-לְעַת כְּזֹאת הַגְּעַף לַמְּלָכוֹת.	מה ה: פִּי לְמַחְיָה שְׁלַחְנִי אֶ-לְהִים לְפָנֶיכֶם. מה ז: וַיִּשְׁלַחְנִי אֶ-לְהִים לְפָנֶיכֶם לְשׁוֹם לְכֶם שְׂאֵרֵית בְּאֶרֶץ וְלַהֲחִיּוֹת לְכֶם לְפָלִיטָה גְדֹלָה. מה ח: וַעֲתָה לֹא-אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה פִי הָאֶ-לְהִים. מה ט: שְׁמַנִּי אֶ-לְהִים לְאֲדוֹן לְכָל-מִצְרַיִם. נ: יט: אֶ-לְהִים חֲשֵׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה בַיּוֹם הַזֶּה לְהַחִיֵּת עִם-רַב.

עתה יש לשאול: מדוע משמש הומור לעגני אמצעי ספרותי עיקרי במגילה במקום דיווח רציני כבסיפור יוסף?⁶

האפשרות שמוצעת כאן היא שההומור הכרחי בסיפור מקראי זה דווקא משום שאין הוא מזכיר את שם ה', אף שהוא מתמודד עם הניסיון הראשון לפגוע בעם ישראל בשל ייחודו הדתי.⁷ פגיעה כזאת

³ א"ס גרואן, גולה; יהודים בין יוונים ורומאים, תרגמו מאנגלית ירון תורן ותמר לנדאו, תל אביב תשס"ג, ע' 162.

⁴ ג"ח כהן כותב: "העדרו של שם ה' בולט על רקע העובדה, שהמגילה מתארת את החברה היהודית בפרס ואת העומדים בראשה כיהודים מאמינים" (עמ' 335). ההוכחות שהוא מביא: מרדכי אינו משתחוה, והמן מבין זאת, "כי הגיד להם אשר הוא יהודי" (ג: ד); מרדכי רומז לאסתר שנשלחה לתפקידה על ידי ההשגחה; אסתר צמה לפני פעולותיה ומבקשת שכל העם יצום; הגויים מכירים בכוחו ובייחודו של העם היהודי: "אִם מִזְרַע הַיהוּדִים מְרַדְּכִי אֲשֶׁר הַחֲלוֹת לְנַפְל לְפָנָיו לֹא-תוֹכַל לוֹ פִּי-נְפֹל תְּפֹל לְפָנָיו" (ו: יג); העם מציין לדורות את הישועה שנעשתה על ידי הצומות והזעקה דווקא.

⁵ בשל הדמיון הענייני הזה מוצא מדרש חז"ל בצדק הקבלות רעיוניות קרובות קרבה סגנונית בין מגילת אסתר לפסוקים אחרים במקרא כדי להראות את יד ה' המניעה את כל המעשים במגילה: "פִּי אִם-הִתְרַשׁ תְּחַרְשִׁי בְּעַת הַזֹּאת" (אס' ד: יד) – "וַעֲתָה לֹא-אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה פִי הָאֶ-לְהִים" (אס' ד: יד) – "וְיִשְׁרָאֵל נוֹשָׁע בְּה' תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים" (יש' מה: יז); מדרש תהלים, מהד' בובר, מזמור כב, ה).

⁶ בדרך כלל יש כמה אפשרויות הסבר לשימוש בהומור במקרים דומים: ההומור הוא נשק החלשים שמאפשר להם להתמודד עם החזקים מהם או משמש ביטוי לעמדת כוח למרות הנחיתות השלטונית (בספרו של גרואן ע' 166: "אותה שוכחות המתארת את השליטים כליצינים, את היהודים כגומים, ואת המדיניות הקיסרית כפארודיה משעשעת, מעידה על בטחון עצמי רב, הן של הכותב והן של קהל קוראיו. החיים באימפריה הפרסית [או ייצוגם בתקופה מאוחרת יותר] היו נוחים מספיק כדי לייצר פארודיה שנונה וצחוק בריא"), או ייתכן שההומור הוא הציפוי המתוק שמאפשר את בליעת הגלולה המרה של סיפור-אימים שנגמר בסוף טוב אולם בקושי רב.

⁷ כירוע, המן ביקש לפגוע בעם היהודי דווקא בשל ייחודו הדתי.

נחשבת פגיעה באלוקי ישראל, כדברי אסף: "כִּי-הִנֵּה אֹיְבֵיךָ יְהַמְיוּן וּמְשַׁנְאֵיךָ נִשְׂאוּ רֹאשׁ עַל-עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוּד וַיִּתְעַצְּפוּ עַל-צַפְוֹנֶיךָ אָמְרוּ לָכֵן וְנִכְחַדְמָם מִגּוֹי נְלֹא-יִזְכָּר שֵׁם-יִשְׂרָאֵל עוֹד כִּי נִוְעַצְפוּ לָב יַחְדָּו עֲלֶיךָ בְּרִית יִכְרְתוּ" (תה' פג:ג-ו). ובפרק אחר: "יִתְעַצְּבוּ מִלְכֵי-אֲרֶץ וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ-יַחַד עַל-ה' וְעַל-מְשִׁיחוֹ" (תה' ב:ב). אם כן, רואים את הדברים, והתוצאות ידועות מראש: "יּוֹשֵׁב בְּשָׂמַיִם יִשְׁתַּקֵּק ה' יִלְעַג-לְמוֹ" (תה' ב:ד). כותב המגילה הביע את השחוק השמימי הזה בעזרת ההומור הלעגני שבו עיצב את אירועי המגילה ובעיקר בדרך שבה עיצב את דמויות המתנכלים לה' ולעמו. אכן, השימוש בהומור במגילה מציג את השחצנות האנושית בממדיה הנכונים, כהתנשאות חסרת בסיס, שבסופה מתאפסים ברגע השליטים הנפוחים מחשיבות עצמית, ועם ה' יוצא לששון ולגדולה: "כֵּן יֵאבְדוּ כָל-אֹיְבֵיךָ ה' וְאֵהָבִיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרָתוֹ" (שו' ה:לא).

יונה בר מעוז

המחלקה לתנ"ך ומקראות גדולות 'הכתר'